Срето З. Танасић[1]
Филозофски факултет Универзитета у Нишу
Академија наука и умјетности Републике Српске
Институт за српски језик САНУ

УДК 811.163.41:929 Белић А.
https://doi.org/10.46630/ish.12.2026.42

ДИЈАЛЕКТОЛОШКА ЕКСКУРЗИЈА АЛЕКСАНДРА БЕЛИЋА У ХЕРЦЕГОВИНУ

Александар Белић је у Срба оснивач дијалектологије као лингвистичке дисциплине. Он је засновао теренска истраживања српских народних говора. Покренуо је прије сто двадесет година посебну публикацију за објављивање резултата истраживања – *Српски дијалектолошки зборник* и у првом броју објавио своју монографију „Дијалекти источне и јужне Србије“ (1905). Ради упознавања са источнохерцеговачким дијалектом сам је предузео једно краће путовање у источну Херцеговину 1903. године. Аустроугарске окупационе власти су из својих политичких разлога учиниле све да се проф. Белићу онемогуће слободно кретање и сусрети са мјесним становништвом. Због тога његова дијалектолошка екскурзија није могла бити много успјешна.

Кључне ријечи: Александар Белић, дијалектологија, српски народни говори, источнохерцеговачки дијалекат, дијалектолошка екскурзија.

Познато је да је Александар Белић засновао не само најважније гласило српске дијалектологије – *Српски дијалектолошки зборник*, већ и дијалектолошка истраживања у Срба у пуном значењу ове ријечи, засновао дијалектологију као лингвистичку дисциплину, односно изучавање српских дијалеката засновано на подацима сакупљеним на терену. Прва књига СДЗб-а донијела је српској и словенској науци Белићеву маестралну монографију „Дијалекти источне и јужне Србије“[2]. У исто вријеме је он објавио на руском језику у Петрограду „Дијалектолошку карту српског језика“ (1905). За то је било потребно познавање језичке ситуације и на другим странама српског језичког и националног простора. Зато је он желио да се лично упозна и са источнохерцеговачким говором на његовом извору.

Александар Белић је учинио једнодневну посјету источној Херцеговини 28. септембра 1903. године[3]. О томе је српски часопис у БиХ „Босанска

[1] sreto.tanasic@isj.sanu.ac.rs

[2] Поводом 110 година од покретања овог часописа у Нишу је одржан научни скуп и објављен зборник са њега (Јордана Марковић, ур. 2016), а 17. новембра 2015. одржана је Трибина Библиотеке САНУ, на којој су о Зборнику говорили Срето Танасић (2016), Недељко Богдановић (2016) и Слободан Реметић (2016).

[3] Теренска испитивања Александар Белић је редовно вршио. Тако Милош Московљевић

вила“ донио кратку биљешку под насловом „Мили гости“. Биљешка је кратка и гласи: „Др. Александар Белић, професор Велике школе у Биограду, познати српски књижевник и учењак путовао је јесенас кроз Босну и Херцеговину, ради проучавања језика и нарјечја, па се задржао неколико дана у Сарајеву. Други професор Велике школе биоградске др. Милан Јовановић Батут дошао је у Сарајево ради љекарског конгреса. Послије тога путовао је кроз Босну и Херцеговину. Тако би требало да чешће походе српски књижевници и учењаци ове српске земље“ (БВ бр. 21 и 22, 30. новембра 1903: 389).

Тако су мислили учени Срби у окупираним српским покрајинама Босни и Херцеговини, а аустроугарске окупационе власти радиле су сасвим другачије, о чему се може закључити из архивске грађе о овој посјети. Аустроугарске власти су имале утврђену политику у погледу односа према свим, посебно истакнутим личностима из Србије које долазе у Босну и(ли) Херцеговину. С једне стране, требало је свијету приказивати да је Аустроугарска овдје дошла као носилац цивилизације, а, с друге стране, онемогућавати било какве слободне контакте личности из Србије и Црне Горе са српским вићеним људима и са српским народом у Босни и Херцеговини. Томислав Краљачић, писац опширне монографије о Калајевом добу у Босни и Херцеговини, то је сажето описао: „Строге мјере граничног саобраћаја према Србији и Црној Гори употпуњаване су полицијским праћењем особа које су долазиле у Босну и Херцеговину. Томе су посебно били изложени истакнути јавни и културни радници. Сваки њихов долазак у Босну и Херцеговину Заједничко министарство финансија [које је у име Беча управљало овим окупираним српским земљама – С. Т.] је најављивало Земаљској влади уз редовну напомену о ’неупадљивом’ праћењу њиховог кретања. Уз то је препоручивана предусретљивост према тим људима, да би понијели што повољнији утисак о управи. И један и други задатак су власти врло спретно и вјешто обављале, тако да њихов однос, и поред неповјерења, није прелазио границе некоректности“ (Краљачић, 2017: 134). Ово је употпуњавано следећом мјером: „Као што је спровођен надзор над кретањем појединих особа из Србије, које су власти понекад у међусобној кореспонденцији називале ’емисарима‘, исто тако је било путем конфидената организовано праћење сумњивих појединаца који су одлазили у Србију. Тако је нпр. Калај наредио да Земаљска влада ангажује свог сталног конфидента у Београду да надзире кретање и понашање тројице босанских Срба који ће присуствовати конгресу српских новинара у Београду 1902.“ (Краљачић, 2017: 134). Кад је у питању Херцеговина, такве сумње су биле и према муслиманима због њиховог учешћа са Србима у побуни 1882. године.

пише да је професор са студентима у 1907. години дванаест дана провео на терену косовскоресавског дијалекта – у околини Александровца Жупског и у самом Александровцу (Московљевић, 1960). Библиографија Александра Белића у *Лужнословенском филологу* XXIV (1959–1960) не садржи извјештаје са ових Белићевих дијалектолошких екскурзија, што је касније било уобичајено да се даје у *Годишњаку СКА*.

Александар Белић је планирао да оде из Невесиња у село Братач и састане се и разговара с војводом Радовићем, вођом побуне у Херцеговини 1882, а који је послије повратка из Црне Горе живио повучено под сталном присмотром у своме селу. Белић се у Мостару нашао са Светозаром Ћоровићем и овај се обратио котарском предстојнику у Невесињу Дефтедаревићу с молбом да се Белићу омогући посјета и да не буде сметњи: „Поштовани господине! Мој пријатељ госп. Др. Александар Белић професор велике школе из Биограда, стигао је амо да проучи: у Љубушком дијалекат западни а у Невесињу дијалекат јужни, јер је он професор српског језика. Ја сам ради тога говорио са заступником окружниковим г. Бијелићем, да би му дао писмо како ту не би жандари или когод други сметали у послу и господин Бијелић ми је одговорио, да писмено није потребно, јер против тога проучавања да нема нико ништа, те је додао, да се у Невесињу јави вама и да ћете ви то удесити да му нико не смета. Ја вас дакле и од своје стране молим да у томе будете г. Белићу на руци, да барем за кратко вријеме – остаће само један дан – не наиђе на какве сметње. Напријед вам топло захваљујем и поздрављам са особитим поштовањем. Ћоровић“ (Капиџић 1960: 85).

Међутим, окупационе аустроугарске власти су се постарале да та посјета не буде успјешна. Бијелићево обећање није испуњено. Белић је у Невесиње стигао 28. септембра, сусрео се с неким истакнутим Србима, као са предсједником Српске црквене општине Николом Катићем, и јавио се котарском предстојнику и предао му Ћоровићеву препоруку. Предстојник је с њиме разговарао и, касније, јавио је вишим властима да се увјерио да Белић поред студијског боравка има и друге циљеве. Ипак је сматрао да му треба дати дозволу да посјети село Братач и састане се с војводом Радовићем. Издао му је дозволу на један дан. А послао је жандармску патролу у Братач прије Белићевог доласка да контролише његово кретање, да се што мање састаје са становништвом, а да се војводи Радовићу стави до знања да је он добио дозволу од власти – што би требало да изазива опрез војводин, да међу њима не би дошло до приснијег односа и разговора. У Братач је Белић стигао 29. септембра око подне и жандари су га одвели до војводине куће. Ту се задржао у разговору с војводом свега нешто више од пола сата, како је извијестио котарски предстојник своје надређене. Разговарало се о устанку 1875. против Турака и побуни 1882. год. против Аустроугарске. Због увјерења обојице да су под присмотром власти разговор није могао бити присан и спонтан. Потом се Белић, вратио у Невесиње и истог дана отишао у Мостар (Капиџић 1960).

Тако је тај мили гост из Београда завршио своју екскурзију у источну Херцеговину.

Разлоге за такво понашање власти према београдском професору можемо тражити и у, тако рећи, прописаној сумњичавости тих власти према сваком из Београда ко се интересује за било какво питање у вези са Србима

у окупираним Херцеговини и Босни. Други разлог: питање српског језика у БиХ за аустроугарске власти било је изванредно важно. Александар Белић је овом посјетом додао соли на отворену рану Калајевој политици стварања бошњачке нације и бошњачког језика у окупираним покрајинама Босни и Херцеговини[4]. У том циљу 1890. године је званично проглашен босански језик и објављена „Граматика босанског језика“, без имена аутора. Познато је да је доста потешкоћа око тога било: граматику босанског језика одбио је да рецензира Франц Миклошић, који није хтио да подржи тај Калајев пројекат. За разлику од њега, други познати филолог Ватрослав Јагић је у парламенту 1896. подржао Беч да језик назове босанским[5]. Да би ојачао своју одлуку, а пред предвиђени словенски конгрес[6] планиран за крај августа и почетак септембра 1897, Беч је повјерио чувеном филологу са бечког универзитета Милану Решетару, дубровачком Србину католику, да у Босни и Херцеговини проведе анкету о језику. Направљен је упитник са 150 питања и попуњен је у 226 мјеста у првој половини 1897. Анкета није показала оно што су окупационе власти жељеле, него да се у Херцеговини и Босни говори српски језик. Та анкета је остала запечаћена до краја окупације, чак ни Решетар није могао да добије материјал. Он мисли да је то из следећег разлога: „Кад сам се вратио с пута у Беч, одсечни шеф Хоровиц разговарао је са мном о моме путу, те ме запита, јесам ли се уверио да се у Босни и Херцеговини говори једним дијалектом, који се разликује од свих у суседним крајевима, на што му ја чисто и бистро одговорих, напротив да сам се уверио да је онако како смо ми филолози мислили и знали да је, то јест да се у Босни и Херцеговини не говори једним дијалектом, већ се дијалекти разних крајева Б. и Х. помало преливају и мешају са дијалектима суседних земаља“ (Краљачић, 2017: 245). Планирани словенски конгрес је помјерен за 1899. и на крају отказан. (Према одлуци организатора, на њему се није могло говорити о историји – јер се није могла заобићи српска историја ових покрајина.)[7]. Срби су посебно у овим окупираним земљама пружали велики отпор Калајевом пројекту мијењања њиховог идентитета и стварања босанске нације и босанског језика, отпор завидан за оно вријеме и аргументацију коју је Беч

[4] У наведеној биљешци у Босанској вили Босна и Херцеговина се називају „српске земље“. Циљ Беча је био управо да се то избије из глава. Зато је ометана свака веза са Србима из Србије и Црне Горе.

[5] Касније се он правдао – да га је сам ђаво наговорио да тако поступи, како би се прекинула свађа између Срба и Хрвата око језика у БиХ. Он је научне чињенице жртвовао зарад политичких интереса Беча; додуше некако у то вријеме он је изабран за почасног доктора универзитета у Будимпешти. Знао је В. Јагић да је у Босни и Херцеговини српски језик – својевремено је написао: „Листина Кулина бана од године 1189. прво је и најстарије што би писано ћирилицом, а српским језиком“.

[6] Планирано је било да управо В. Јагић на конгресу води филолошку секцију.

[7] По свему судећи, колико је мени познато, послије Решетара никад нико други од Срба није коментарисао упитник; до П. Ивића у његовој *Дијалектологији.*

користио – затвори, прогони, отпуштање с посла, избацивање из школа. И у парламенту у Бечу тај Калајев пројекат је од неких посланика критикован. Четири године касније, 1907, укинут је назив босански језик.

Из ових разлога Бечу није одговарало да професор Белић објелодани, у то вријеме, чињенице о говору источне Херцеговине, кад и тако није ишло с тим пројектом како се жељело. Власти су се постарале да се професору Белићу омогући посјета, а истовремено онемогући да обави испитивање како је желио, да нема шта са терена да понуди о карактеру језика у источној Херцеговини[8]. Ипак дијалектологу је и у тако кратком року и таквим приликама било могуће да се упозна с најважнијим карактеристикама тадашњег херцеговачког говора.

Као што је речено на почетку, ово није један посебан случај; тако се поступало према Србима који би у Босну дошли из Србије, па и Црне Горе. Чини се, како је вријеме пролазило, све мање се држало до тога да се аустроугарска окупациона власт покаже као носилац цивилизације, а појачавала се друга страна њене политике – све грубљи однос према онима који долазе из Србије и тиме подржавају јачање српских веза. О томе нам лијепо свједочи случај другог професора – Јована Цвијића, који је окупирану БиХ походио два пута.

Први пут Јован Цвијић је боравио у Босни и Херцеговини 1898. године и према њему су се односили љубазно, а дискретно пратили његово кретање. По завршетку боравка он се захвалио Хоровицу и Калају на „срдачном изласку у сусрет“ (Краљачић, 2017: 134). Међутим, кад је путовао десет година послије, у љето 1908, био је третиран као неки српски комитски војвода; нигдје се није могао макнути без пратње жандара. О томе је новосадска „Застава“ писала 20. јуна 1908. на насловној страни у чланку под насловом *Босански зулум*. Цвијић је на непријатности наишао, пише „Застава“, још у Далмацији (одузиман му је фото-апарат; ту му је речено да постоји упутство власти да се посебно мотри на „госте“ из Србије), а у Метковићу су жандари дежурали и пред берберницом док се он бријао. Ништа нису значили Цвијићеви протести официрима због таквог односа према њему. Одузет му је филм са сликама и послат у Мостар да се развије и провјери шта је сликао. У Требињу је Цвијић и његов асистент „темељито“ претресен, завлачили су руке у ципеле, завртали јаке итд. О томе Цвијићевом путовању и односу бечких власти писала је и „Политика“ 4. јула 1908. на насловној страни у опширном чланку под насловом *Варвари*. Још на почетку му је један генералштабни официр рекао да му је наредба из Сарајева да мотри и прати шта ради Цвијић, пише и у Политици[9]. Ту се набрајају све непријат-

[8] Капицић на почетку каже да је Белић био планирао да посјети и Љубушки ради упознавања са западним дијалектом, али даље се о томе ништа не говори.

[9] О том праћењу говори и изјава истог официра „да је о његовом боравку и снимању измењено толико телеграма да они више коштају но цео пут г. Цвијића и његова оба сапутника“, каже се у Политици.

ности које су приређене Цвијићу у Херцеговини. Између осталог, кад се у Требињу нашао са др Јевтом Дедијером у хотелу, хотел је опколила војска, а под његовим прозором је сву ноћ била стража; а кад су хтели да попију кафу, није им било дозвољено да у башти хотела сједе са другим гостима. Цвијић је ишао у Дубровник и упутио влади у Београд жалбу и молбу да га заштити. Треба се подсјетити да је ово Цвијићево путовање било у посебно осјетљивом времену – у љето 1908, а Беч је 7. октобра исте године објавио анексију Босне и Херцеговине. Наравно, српски научник је поред географије пратио и политичке прилике и намјере Беча у овим окупираним земљама[10].

Како се види, долазак и дочек професора Александра Белића у Херцеговини, и временски и у погледу односа аустроугарских власти, био је негдје на средини између првог и другог доласка и дочека Јована Цвијића. Ипак, не може се рећи да је то путовање било сасвим неуспјешно; он је успоставио везу и с неким српским јавним и културним радницима из окупираних БиХ; и такав долазак значио је Србима велику моралну подршку у овим окупираним српским земљама. Да напоменем да је он касније објавио и један рад у „Босанској вили“: *Неколике белешке са екскурзије по околини Будима и Пеште*, Босанска вила, год. 25, 1910, стр. 68–69. Свакако је то био и вид његове подршке овом најзначајнијем српском гласилу у окупираним Босни и Херцеговини и Србима у тим српским земљама, које је, између осталог, захваљујући и сарадњи огромног броја српских интелектуалаца различитих занимања давало своје прилоге, дало немјерљив допринос успјешној борби за одбрану српског идентитета.

Белићева посјета Херцеговини 1903. године несумњиво је имала вишеструк значај – и научни и национални.

Литература

Белић, 1905: А. Белић, Дијалекти источне и јужне Србије. *Српски дијалектолошки зборник* I, I–CXII + 1–715.

Богдановић, 2016: Н. Богдановић, Говори призренско-тимочке области у Српском дијалектолошком зборнику. 110 година Српског дијалектолошког зборника. *Трибина Библиотеке САНУ* 4/4, 251–253.

Капицић, 1960: Х. Капицић, Боравак д-р Александра Белића у Херцеговини 1903. г. *Наш језик* X/3–4, 84–85.

Краљачић, 2017: Т. Краљачић, *Калајев режим у Босни и Херцеговини (1882–1903)*. Београд: Catena mundi.

[10] Већ 1908, у вријеме анексионе кризе, објавио је Јован Цвијић књигу „Анексија Босне и Херцеговине и српско питање“, о чему је новосадски лист „Браник“ писао на насловној страни у броју од 17 (30) децембра 1908. године. Књижица је преведена на руски, француски и чешки, дијелом и на енглески језик.

Марковић, 2016: Ј. Марковић ур., *Александар Белић – 110 година од појаве Српског дијалектолошког зборника*. Ниш: Филозофски факултет.

Московљевић, 1960: М. Московљевић, Сећање на једну дијалектолошку екскурзију с професором Белићем. *Наш језик* X/3–4, 81–83.

Реметић, 2016: С. Реметић: О уређивању Српског дијалектолошког зборника, 110 година Српског дијалектолошког зборника. *Трибина Библиотеке САНУ* 4/4, 254–259;

Танасић, 2016: С. Танасић, Јединствен часопис у славистичком свијету, 110 година Српског дијалектолошког зборника. *Трибина Библиотеке САНУ* 4/4, 246–251.

Срето З. Танасич

ДИАЛЕКТОЛОГИЧЕСКАЯ ЭКСКУРСИЯ АЛЕКСАНДРА БЕЛИЧА В ГЕРЦЕГОВИНУ

Александр Белич является основоположником диалектологии, как лингвистической дисциплины, у сербов. Он положил основание полевых исследований сербских народных говоров. Белич учредил отдельную публикацию для представления результатов диалектологических исследований – *Српски дијалектолошки зборник* (рус. *Сербский диалектологический сборник*), и в первом номере опубликовал свою знаменитую монографию «Дијалекти источне и јужне Србије» (рус. «Диалекты восточной и южной Сербии») (1905). Уже в 1905 году А. Белич в Петрограде опубликовал и издание «Дијалектолошка карта српског језика» (рус. ориг. «Діалектологическая карта сербскаго языка»). В целях того надо было ознакомиться с главными характеристиками сербских говоров в целом сербском пространстве. Для того, чтобы осведомиться с фактами восточногерцеговинского диалекта, он сам предпринял поездку в восточную Герцеговину 1903 года. Австро-венгерские оккупационные власти разрешили проф. Беличу поездку в город Невесине, но по своим политическим причинам делали все, чтобы препятствовать ему в свободном движении и в встречах с местным населением. Из-за того его диалектологическая экскурсия не имела много успехов. Его приезд в оккупированные сербские земли Герцеговину и Боснию, хотя был не совсем успешным в научном плане, имел большое значение как поддержка культурным работникам в их борьбе за сохранение сербской национальной идентичности.

Ключевые слова: Александр Белич, диалектология, сербские народные говоры, восточногерцеговинский диалект, диалектологическая экскурсия.